
Branko Beronja

Konfiskacija i nacionalizacija imovine pod uticajem kolonizacije i potreba KPJ u Opštini Odžaci 1945–1948.

Cilj rada je da se na primeru Opštine Odžaci ispita tok konfiskacije i nacionalizacije imovine, kao i kolonizacije stanovništva na teritoriji Vojvodine prvih godina posle Drugog svetskog rata. Hipoteza se zasniva na utvrđivanju pravilnosti u odnosu tih triju pojava i na ispitivanju povezanosti državnog nivoa organizacije sa lokalnim sreskim komisijama. Nadležni državni organi, na prvom mestu AVNOJ, donose niz odluka i uredbi o ovim procesima, ali zbog nerazvijenosti administrativnog aparata široku slobodu u načinu izvršenja opštih načela imaju lokalne strukture vlasti. Kolonizacija se ne može okarakterisati kao sasvim sistematizovana, ali je daleko od stihijske, dok se za odluke o nacionalizaciji i konfiskaciji posebno obrazuju sreske komisije. U okviru rada se prikazuje struktura stanovništva čija je imovina konfiskovana, kao i kriterijumi po kojima su podlegli konfiskaciji. Istražena je i aktivnost Nemaca, izbeglih i onih koji su ostali, u cilju povratka oduzete imovine.

Uvod

Odluka o kolonizaciji neposredno nakon Drugog svetskog rata podrazumevala je da se oko 60 mesta u Vojvodini naseli stanovništvom iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore, centralne i južne Srbije i Hrvatske. Bosansko stanovništvo je, kao najzastupljenije, po planu Komisije, a kasnije i Ministarstva za kolonizaciju, trebalo da u najvećem broju naseli Banat, kao i Bačko-palanački srez. Stanovništvo iz Crne Gore je raspoređeno u Srez Kula, iz južne i centralne Srbije u Somborski srez, najviše u Odžake. Stanov-

ništvo iz Hrvatske koje je pristiglo u prvom masovnijem talasu kolonizacije bilo je raspoređeno u Bačku (Gaćeša 1984: 298–315).

Cilj ovog rada je definisanje pravilnosti u toku konfiskacije, pod uticajem kolonizacije i potrebe nove komunističke vlasti da reorganizuje postojeći, odnosno uspostavi svoj administrativni aparat, u smislu ljudstva i infrastrukture. Istraživanjem su proučeni položaj i prava Nemaca čija je imovina konfiskovana na teritoriji opštine Odžaci. Pored toga, rad sadrži podatke o nacionalizaciji, najviše o uslovima za dodeljivanje imovine kolonistima. Vremensko određenje teme ovog istraživanja je period 1945–1948. godine, od kraja Drugog svetskog rata pa do kraja toka konfiskacije, iako se na teritoriji Opštine Odžaci kolonizacija dešava još dve godine nakon ovog perioda.

Korišćeni istorijski izvori pripadaju Istoriskom arhivu Sombora. Građa je nastajala radom raznorodnih institucija. Naime, istraživanje je bazirano na građi nastaloj radom Sreske komisije za konfiskaciju u Odžacima. Pregledom ove građe došlo se do zaključka da je bitno pogledati i dokumentaciju nastalu radom Reonske uprave narodnih poljoprivrednih dobara Odžaci koja je konstituisana neposredno po formiranju lokalne uprave koju je vodila privremena narodna vlast. Građa Reonske uprave narodnih poljoprivrednih dobara (RUNPD) informiše o svemu što se tiče stanja u poljoprivredi na teritoriji opštine: brojnosti stoke, uspešnosti žetve, otkupu i cenama letine itd. Pokazala se korisnom i građa Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini – Povereništva za okrug Sombor.

Autori koji su dosad pisali o kolonizaciji u Vojvodini i konfiskaciji imovine su većinom ova dva fenomena posmatrali odvojeno. O lokalnoj

Branko Beronja (2000), Ratkovo, Vojvode Mišića 82, učenik 3. razreda Gimnazije i ekonomske škole „Jovan Jovanović Zmaj” Odžaci

MENTOR: dr Srđan Milošević, Institut za noviju istoriju Srbije

istoriji postoji malo dostupnih knjiga, autori su se najviše bavili pitanjem kolonista iz Jablaničkog okruga. Najistaknutiji hroničar kolonizacije u Odžacima je prof. Boško Đorđević.

Opši istorijski kontekst

Period kada su sile NOV i POJ oslobađale naselja u Vojvodini karakterisalo je haotično stanje pre uspostavljanja novog administrativnog aparata pobjednika. Kolebljivost vrha partije u određivanju modela po kom će organizovati svoju agrarnu politiku, lutanje između lenjinističkog i marksističkog viđenja seljaštva vidljiv je i pre rata. Javlja se dilema o mogućnosti saradnje proleterijata i seljaštva. Još je Filip Filipović ovo pitanje ocenio kao ono oko kog se okreće ceo politički život Jugoslavije (Milošević 2015: 103). Nemci, simpatizeri fašista, i njihovi kolaboratori su pobjegli pre dolaska Narodnooslobodilačke vojske. Usledilo je uspostavljanje nove uprave koja je u početku bila zavisna od odluka iz vrha partijskih struktura i AVNOJ-a. Moša Pijade u izlaganju, objavljenom u listu *Borba*, o Zakonu o konfiskaciji je izrekao: „U našoj zemlji nema danas toliko slobodne zemlje i zemlje koju možemo da oslobodimo agrarnom reformom da bismo našem siromašnom zemljoradničkom svetu, zemljoradniku koji nema ništa ili nema dovoljno zemlje, mogli dati onoliko zemlje koliko bi mu trebalo dati. Mi u ovome zakonu činimo sve što se može da fond zemlje koji ćemo dodeljivati zemljoradnicima bez zemlje i onima koji nemaju dovoljno zemlje bude što je moguće veći, da lišimo zemlje sve one kategorije nezemljoradnika kojima god možemo zemlju uzeti i da je priključimo fondu za dodeljivanje zemlje zemljoradnicima, jer želimo da ostvarimo princip da zemlju ima onaj koji je obrađuje.”

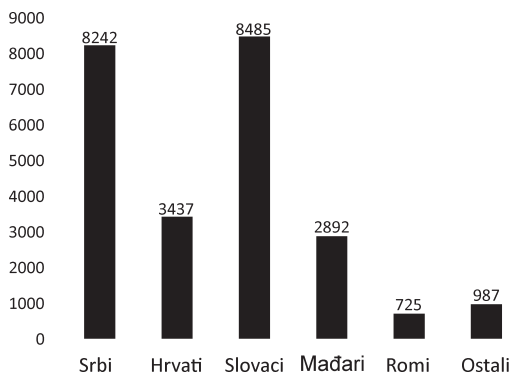
Osnivane su razne komisije koje su se bavile divergentnim temama (Lekić 1997: 36). Privremena vlada DF Jugoslavije je 7. marta 1945. osnovala Ministarstvo za kolonizaciju, a privremena Narodna skupština je 23. avgusta 1945. donela Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Osnivane komisije su funkcionisale na prostoru sreza koji je bio definisan u predratnoj Jugoslaviji. Komisije su se bavile utvrđivanjem zločina okupatora, te raspolaganjem resursima – hranom, stočnim fondom, zemljišnim posjedima, medicinskim materijalom itd. U takvim komisijama mahom su radili istaknuti partizanski borci i

pripadnici partije, ali se uvidom u arhivsku građu može zaključiti da su u njima postojali i stručnjaci. Komisije su ukidane u periodu od 1947. do 1949, kada su funkcije komisija postale institucionalizovane ili nije bilo praktične potrebe za njima (npr. nije bilo potrebe za funkcionisanjem komisija za konfiskaciju posle konfiskacije svega što je bilo isplanirano).

Paralelno sa tim, u Bosni i Hercegovini, južnoj Srbiji i Crnoj Gori usled ratnih okolnosti delimično je promenjena struktura bezzemljaša što će, praćeno posledicama ratne katastrofe, prouzrokovati masovno siromaštvo i glad. Odluka o kolonizaciji tog stanovništva na plodno vojvođansko tlo donesena je uporedo sa usvajanjem niza zakona koji su definisali agrarnu politiku nove Jugoslavije. Kolonizacija, niz agrarnih mera, planska tehnologizacija i školovanje agrarnih stručnjaka dovodi do Agrarne reforme u avgustu 1945. Agrarna reforma je radikalno promenila strukturu vlasništva nad obradivim zemljištem. Definirano je da jedan zemljoradnik može imati najviše 30 hektara obradive površine u svom vlasništvu. Zemljišni posedi velikih posjednika su konfiskovani, dodeljeni kolonistima ili stavljani pod sekvestar države. Ovi fenomeni su uticali na strukturu stanovništva u Vojvodini i kvalitet života doseljenika (Gaćeša 1990. 45).

Potrebe KPJ i konfiskacija

Struktura stanovništva Sreza odžačkog posle rata je značajno promenjena, što je dovelo do organizacionih problema i usloznjavanja potrebe KPJ za stručnim kadrom. U Odžacima pre rata najveću etničku grupu su činili Nemci, a posle rata Srbi i Slovaci (slika 1). Odžački Srez krajem 1945. godine je imao deset osnovnih škola i ogroman problem sa nastavnim kadrom. Lokalne vlasti su rešenje našle u izgradnji novih zgrada na konfiskovanoj zemlji, od materijala koji je zatečen u Srezu. Planskom izgradnjom „učiteljskih zgrada”, pretežno u blizini škola, lokalne vlasti ispunjavale su uslov Vojvođanskog prosvetnog odbora da pošalje prosvetare, najčešće porodice gde su oba člana radnici u školi, kako bi se za školsku 1945/1946. omogućila prilagođena nastava. Administracija novoformirane vlasti je bila smeštena u stambenim zgradama, jer je dotadašnja zgrada sreske uprave služila kao magacin i narodna kuhinja. Kuća Johana Ertla, čuvenog

Slika 1. Struktura stanovništva iznesena u izveštaju Sreza odžačkog pre kolonizacije, zasnovana na proceni

Figure 1. The structure of the inhabitants as per the report of the Odžaci region before the colonization, based on estimation. From left: Serbs, Croats, Slovaks, Hungarians, Roma, Others.

proizvođača kudelje, bila je oduzeta u cilju uspostavljanja nove sreske uprave, da bi je na kraju smestili u sadašnju zgradu sa idejom zidanja nove. Sud nije menjao svoje sedište. Zgrada osnovne škole u Odžacima je renovirana materijalom iz fonda UNDV (Uprava narodnih dobara Vojvodine), a prostor za izgradnju druge osnovne škole komunističke vlasti oduzimaju od lokalnog veleposednika. Ratkovačka osnovna škola je bila podeljena i funkcionisala je u četiri zgrade koje su i pre rata pripadale državi, ali je njihova delimična obnova bila omogućena materijalom iz fonda UNDV (Đorđević 2011: 81 - 91).

Lekari, kao daleko najdeficitarnija struka, su ambulantno lečenje obavljali u konfiskovanim prostorijama samostana ženskog katoličkog manastira „Naša Gospa”. U sedamnaest sela odžačkog Sreza bilo je samo 7 lekara, od čega su šest bili Nemci koji su podlegli delimičnoj aboliciiji (Đorđević 2011: 95; FRUNPDO, K13, SK).

Konfiskacija imovine na teritoriji Opštine Odžaci 1944-1945.

Zakonski okvir kojim se definiše konfiskacija je sačinjen od niza akata donošanih u periodu

od 1944. do 1948. godine, koji su najpre činili bazični zakoni o oduzimanju imovine okupatora i pomagača, sa jedne strane, i konfiskaciju imovine veleposednika sa druge. Ostali zakoni i podzakonska akta odnosili su se na konfiskaciju kao sankciju za prekršaje van konteksta okupacije i kolaboracije. Zaključuje se da se konfiskacija može odnositi na tri pojave:

1. Oduzimanje imovine okupatora i kolaboratora;
2. Oduzimanje imovine veleposednika;
3. Oduzimanje imovine prestupnika.

Pretpostavke su da je nemačko stanovništvo u predratnoj Jugoslaviji učestvovalo sa 47.5% industrijske proizvodnje u Vojvodini. Iako se nije vodio popis imovine po nacionalnom ključu, partizanski organi su tumačeći ove akte donosili zaključke zasnovane na imenima vlasnika. Procene oko bankarskog kapitala su prilično nepouzdanе, jer su Nemci svoj novac čuvali pretežno u nemačkim, odnosno austrijskim bankama. Narodnooslobodilačka vlast u svojoj odluci o proterivanju nemačkog stanovništva iznosi procenu da u njihovim rukama bilo oko 53% bankarskog kapitala (Đorđević 2011: 88).

Posle savezničkog bombardovanja Odžaka, a u strahu od naleta Crvene armije, prve kolone Nemaca izbegle su već početkom oktobra, da bi do konačnog oslobođenja Odžaka došlo 22. oktobra. Oslobodio ih je Bačkopalanački partizanski odred, na čelu sa Svetozarom Veličkomvićem Cvetom.

Uprava narodnog dobra Vojvodine u Somboru, pre odluke o rešavanju pitanja napuštene imovine, ostale iza Nemaca, sve uzima pod svoju zaštitu da bi se sprečile pljačke, koje su bile česte. Lokalno stanovništvo iz sela Sreza Odžaci masovno učestvuje u ovakvim krađama, a u narodu je ova aktivnost ostala upamćena kao „Hitlerov vašar”. Taj naziv se čak ustalio i koristio u administrativnoj prepisci. Pri svom povlačenju Nemci su najčešće nosili samo neophodne stvari, zbog ograničenog prostora u prevoznim sredstvima, pa je tako za njima ostalo dosta garderobe, stoke i stočne hrane (Đorđević 2011: 91). Komisija za raspodelu materijalnih dobara, koja je mogla da raspolaže ovom imovinom, zabeležila je slučajevе trovanja ljudi i stoke koji se povezuju sa korišćenjem žita, kukuruza i bunarske vode u nekim napuštenim kućama. Komisija u nedostaku stručnjaka i tehničkih sredstava nije mogla da utvrdi ispravnost hrane i vode, pa je tako u strahu od

masovnijeg trovanja bila prinuđena da uništi velike količine prvenstveno stočne hrane. Preostala imovina skladištena je u magacine UNDV-a i predstavljala je fond UNDV-a. Iz ovog fonda opremene su bolnice, sirotišta, škole, ali i porodice sa velikim brojem dece.

Stožni fond Sreza je po dolasku komunističke vlasti bio značajno oslabljen (u odnosu na prosečan u periodu 1931–1943), što prenose i periodični popisi Reonske uprave poljoprivrednih dobara, u kojima postoje podaci o brojnosti stoke u Srezu (FRUNPDO, K12, IZ). Iz popisa stočnog fonda vidi se da je, uprkos gladi koja je vladala u selima, stožni fond zabeležio značajno povećanje svog obima, a najviše su se gajile životinje koje su najprikladnije potrebama vlasti da iskoreni glad. Reonska uprava poljoprivrednih dobara je podnela izveštaj Ministarstvu za kolonizaciju o obimu stočnog fonda, i pripremama za dolazak kolonista (u tajnoj prepisci), sa ciljem stvaranja neophodnih uslova za ishranu populacije. Zanatlijske radnje, koje nisu dodeljivane pojedincima, su nastavljale svoj rad pod narodnom upravom, ili su se njihova tehnološka sredstva odnosila u fabrike gde bi se doradila i koristila u masovnijoj proizvodnji. Kuće koje nisu dodeljene kolonistima ili lokalnom stanovništvu su prodavane po tržišnim cenama sve do 1954. godine (FRUNPDO, K12, IZ).

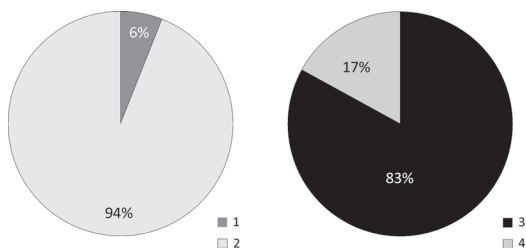
Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije je donelo odluku 21. 11. 1944. godine o prelasku neprijateljske imovine u državnu svojinu. Sva imovina nemačkog Rajha i njegovih državljana na teritoriji Jugoslavije, ovom odlukom prelazi pod sekvistar DF Jugoslavije, do odluke o nacionalizaciji. Ovom odlukom AVNOJ-a definisana je i konfiskacija celokupne imovine lica nemačke narodnosti, ratnih zločinaca, i njihovih pomagača. Drugom odlukom AVNOJ-a sva oduzeta i sekvistirana imovina je stavljena u delokrug Povereništva za industriju i trgovinu, a upravu nad njom je imala Narodna uprava reonskih dobara, koja je funkcionisala na federalnom nivou i u kojoj su bili predstavnici lokalne vlasti. AVNOJ je predvideo da sprovođenje oduzimanja imovine i građanske časti sprovode sreske komisije, pri čemu im je data široka autonomija u odlučivanju (ZOKIOIK, član 30, tačke 1, 2, 3, 4). U Slavoniji i Vojvodini javio se problem sa sreskim komisijama, pa su državni organi nastojali da dopune podzakonskim aktima Zakon o konfiskaciji, i time prak-

tično onemogućuje da Nemačci ili saradnik okupatora zadrži celokupnu imovinu. Za svaku nemačku porodicu čija imovina je bila konfiskovana postoji tzv. dosije konfiskata, objedinjena sudska dokumentacija, koja sadrži spisak imovine, presudu Narodnog suda, odluke komisije, obrazloženje mogućnosti podnošenja žalbe, i eventualno žalbu. Kasnijom odlukom iz avgusta 1945. vojvodanskim Nemcima je oduzeto državljanstvo DF Jugoslavije (FSKKO, K1, DK).

Žalbe su najčešće podnosili Nemci koji su mogli da dokažu odbijanje saradnje sa fašističkim režimom, ili oni koji su imali probleme sa mađarskom upravom (slika 2). Kao dokaz svojih antiratnih i antifašističkih stavova koristili su pozive za članstvo u Kulturbundu na koje nisu odgovarali, iako je razlog tih odbijanja mogla biti i visoka članarina (FSKKO, K1, DK).

Partizanske vlasti u Srezu nisu prepoznavale status povlašćenog Nemca. Ovakva preagresivna politika lokalnih vlasti bila je prepoznata od strane Ministarstva za kolonizaciju, pa dolazi do dopune Odluke o kolonizaciji iz novembra 1945. godine u tačkama 2 i 3. Ovom dopunom su Nemci istaknuti protivnici fašizma ili pripadnici komunističkog pokreta bili izuzeti iz odluke o totalnoj konfiskaciji, pa se tako u Odžacima beleži 11 nemačkih porodica koje su ostale u svojim kućama. Jedanaest Nemačkih porodica činilo je šest lekarskih, dve apotekarske i tri veterinarske porodice. Nemačke porodice su ili prisiljene ili su dobrovoljno nastavile svoju delatnost. Veterinari su suzbijali trovanja stoke toksičnom hranom, a u izveštajima Sreza odžackog se navodi da su upravo oni bili svedoci trovanja hrane pri povlačenju Nemaca (FRUNPDO, K13).

Evidencija konfiskovanja trgovačkih, ugotoviteljskih i zanatskih radnji vođena je posebno, pa su tako komisije pri UND Vojvodine precizno prebrojavale inventar, ocenjivale sposobnost za rad, navodile mogući broj zaposlenih i konačno procenjivale cenu objekta. Objekti su, većinom, bili u nemačkim kućama što je kasnije uzrokovalo da onaj koji dobije kuću dobije i radnju. Trgovački objekti su dodeljivani familijama gde nije bilo odraslih muškaraca ili gde su oni nakon rata ostali vojni invalidi, da bi im se omogućila egzistencija. Dokumentacija koja je bila neophodna za stvaranje dosijea konfiskata koji je spreman za dodelu podrazumevala je: inventar, odluku o konfiskaciji, zaključak suda o poreklu

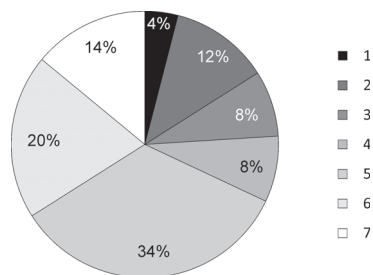
Slika 2. Nemci koji su posedovali pravo žalbe na odluku o konfiskaciji (1), i oni koji su to svoje pravo iskoristili (3) na teritoriji Sreza odžačkog. Pritom nijedna žalba nije usvojena na teritoriji Sreza Odžaci.

Figure 2. The Germans that had the right to complain about the decision of the confiscation (1), and those that used that right (3), on the territory of the Odžaci region. Furthermore, no complaint was accepted on the territory of the Odžaci region.

vlasništva, zapisnik o proceni ratne štete, zapisnik o proceni objekta, zapisnik o učešću stranog kapitala i zakupni ugovor. Nemarnost u opođenju prema validnosti dosijea ogleda se u nedostatku dokumentacije, nepotpisane ili nepečatirane dokumentacije. Lokalne komisije obrazovane za ovu priliku su radile privremeno na nivou sela i nisu imale stalno članstvo. Članovi su bili istaknuti pripadnici Bačkopalanačkog partizanskog odreda. Kontrolu rada seoskih komisija vršila je Opštinska kontrolna komisija, sačinjena od partijskih kadrova, direktno odgovornih UNDV-u (slika 3). Pored kontrole komisije za konfiskaciju Opštinska kontrolna komisija bavila se moralnom pobornošću kolonista, pa su tako neke molbe za dodelu imovine odbijene zbog saradnje sa nekim od kolaboracionih pokreta ili pasivnosti u ratnim dejstvima u bližoj okolini (FSKKO, K2, DK).

Da bi se stvorio zemljišni fond potreban za dodeljivanje kolonistima ili lokalnim bezemljašima, kao i radi stvaranja ili dopunjavanja velikih državnih uglednih i oglednih poljoprivrednih dobara, donet je zakon kojim se od tadašnjih vlasnika (neosuđivanih od strane komunističke vlasti, de facto nekolaboratorima) oduzimaju i prelaze u državni sekvestar sledeća poljoprivredna dobra:

1. veliki posedi, tj. takva poljoprivredna i šumska dobra čija ukupna površina prelazi 45

Slika 3. Obrazovna struktura članova komisije za konfiskaciju pri UNDV-u:

- 1 – fakultetski obrazovani
- 2 – završena gimnazija
- 3 – završen zanat
- 4 – završena tri razreda gimnazije
- 5 – završena osnovna škola
- 6 – završena 4 razreda osnovne škole
- 7 – bez škole

Figure 3. The educational structure of the members of the confiscation committee at the Administration of the people's goods in Vojvodina (APGV)

- 1 – university education
- 2 – high school
- 3 – vocational school
- 4 – 3 grades of high school
- 5 – elementary school
- 6 – 4 grades of elementary school
- 7 – no education

hektara ili 25 do 35 hektara obradive zemlje (oranice, livade, voćnjaci i vinogradi), ako se iskorisćavaju putem zakupa ili najamne radne snage;

2. zemljišni posedi u svojini banaka, preduzeća, akcionarskih društava i drugih privatno-pravnih lica i drugih pravnih lica određenih zakonom, izuzev one delove tih zemljišta koji će se vlasnicima ostaviti za industrijske, građevinske, naučne, kulturne i druge društveno korisne svrhe;

3. zemljišni posedi crkava, manastira i verskih ustanova i svih vrsta zadužbina, svetovnih i verskih, koji su u višku;

4. višak obradive zemlje zemljoradničkih poseda iznad zakonom određenog maksimuma;

5. višak obradive zemlje iznad 3 do 5 hektara čiji vlasnici nisu zemljoradnici po glavnom zanimanju te ga ne obrađuju sami sa svojom porodicom već putem zakupa ili najamnom radnom snagom;

6. zemljišni posedi koji su u toku rata ma iz kog razloga ostali bez sopstvenika i bez pravnog naslednika.

Zakon se odnosio na stanovništvo koje nije osuđivano od strane novouspostavljene vlasti 1944. godine, i važno je naglasiti njegovu ulogu na omasovljavanje imovine pod državnim sekvstrom. Većinu lokalnih veleposednika koji nisu osuđeni za zločine u ratu ili tihu kolaboraciju etnički činili su Srbi i Slovaci. U situacijama kada se zemljoradniku oduzima višak obradive zemlje on je dobijao odštetu u visini jednogodišnjeg prihoda sa oduzete površine. Lice podleglo konfiskaciji prema ovom zakonu nije moglo biti lišeno ličnih predmeta, odeće i sredstava neophodnih za rad, izuzev situacija kada mu je zabranjeno profesionalno delovanje. Beležila se aktivnost lica podleglih konfiskaciji u cilju umanjenja vrednosti imovine koja je došla pod udar konfiskacije, a u tim situacijama lice je bilo obavezno da nadoknadi štetu nanetu državi kao novom vlasniku nad oštećenom imovinom (ZARIK, član 1, 3, 4, 5, 6 po svim tačkama; FRUNPDO, K12, IZ).

Pored imovine lokalnih veleposednika (prema kriterijumu iznesenom u ZARIK-u) komunističke vlasti su oduzimale imovinu i bogomoljama, a važno je istaći da se imovina bogomolja nije oduzimala u celosti. Postojali su jasni kriterijumi koji su se ticali dozvoljene veličine poseda (30 hektara obradive zemlje i 30 hektara šume) jednog manastira odnosno bogomolje, dok je zakon predviđao oduzimanje samo viška poseda (ZARIK, član 6, tačka 1).

Odluku o prvenstvu pri dodeljivanju konfiskovane imovine donosilo je Ministarstvo odbrane, što se prvenstvo odnosilo na borce, učesnike u NOB – u, lokalno stanovništvo, ratnu siročad, a posebno na koloniste čije postojanje se nije moglo zvanično pretpostaviti pri donošenju Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji, koji je u svrhu favorizacije kolonista dopunjen dva meseca kasnije (FRUNPDO, K12, ADPI).

Ovde se ističu potrebe nove vlasti, pri uspostavljanju administrativnog aparata, i apsolutno prvenstvo institucija pri dodeljivanju imovine, naročito pri organizaciji specijalnih kolonija za ratnu siročad i ratne invalide. Ovakve kolonije su posedovale škole, stambeni prostor, raznorodne zanatske radionice i prostorije namenjene primarnoj zdravstvenoj zaštiti korisnika (FRUNPDO, K12, ADPI).

Produkt procesa konfiskacije je stvaranje 51 industrijskog preduzeća, od kojih je početkom 1945. godine radilo 31. Zanatske radnje su, nebrigom novih vlasnika ili njihovom nesposobnošću da opstanu na tržištu proizvodnjom kvalitetne robe, masovno zatvarane. Alati i inventar su isporučivani lokalnoj komisiji za konfiskaciju, odakle su najviše odlazili u fabrike ili novoformirane škole, gde su kroz kurseve ili redovnu nastavu đaci osposobljavani da se bave nekim zanatima koji su bili deficitarni. Snabdevanje dela stanovništva je i dalje teklo putem planske raspodele preko nabavno-potrošačkih zadruga (Đorđević 2011: 94).

Poslednjom fazom u rešavanju pitanja prelaska konfiskovane imovine u ruke interesenata može se smatrati deproprietacija države i premeravanje zemljišnih poseda sa katasarskom obavezom. Ova faza je bila najduža, zahtevala je urbanističke planove, geodezijske alate i stručnjake (Gaćeša 1984; 13).

Kolonizacija u Odžacima od septembra 1945. do aprila 1947.

Agrarna politika Jugoslavije, pitanje koje jeanimalo i predratne komuniste, u načelu se nalazi između lenjinističkog i marksističkog modela posmatranja sela, pa se kao takva konačno definisala nizom odluka AVNOJ-a iz avgusta 1945. godine. Ona je za Vojvodinu predviđala oduzimanje jednog i po miliona hektara plodne oranice velikoposednika i zločinaca, i plansko dodeljivanje zemlje bezemljašima, a kolonizacija se definisala načelom: „Zemlja pripada onom ko je obrađuje” (ZARIK). Ratna katastrofa u delovima Bosne i Hercegovine, Crne Gore, centralne i južne Srbije i Hrvatske doveli su do odluke da se stanovnici baš tih krajeva nasele na teritoriju Vojvodine. Ovu odluku najviše objašnjava glad, koja je odnosila najčešće dečje živote, jer je obrađivanje zapuštenih oranica onemogućila i sušna 1944. godina. Pre dolaska kolonista donesen je zakon kojim se poništava svako uzurpiranje imovine koja je ostala posle odlaska Nemaca (ZARIK). Prvi kolonisti na teritoriju Sreza Odžaci stižu iz Hrvatske. Većinu doseljenika činili su Hrvati, iako je bilo i Srba, najčešće ljudi koji su preživeli ustaška zlodela. Broj Crnogoraca koji se naselio u Opštini Odžaci je zanemarljiv. Procena IS Odžaci je da su doseljene dve porodice od kojih je jedna odbila kolo-

nizaciju u Ratkovu. Pravo na sticanje imovine koju je država konfiskovala su imali stanovnici sa pravom glasa (ZARIK). Pojava odbijanja kolonisanja u Bačkoj i Sremu može se objasniti postojanjem većih, boljih i savremenijih kuća nekad i opremljenih nameštajem u Banatu, gde je bilo najviše Folksdojčera. Banat kao autonomni politički i nacionalni entitet u okvirima okupirane Srbije nije pretrpeo značajnija ratna razaranja u periodu okupacije, sve do dolaska Crvene armije, pa je kao takav bio najtraženiji u periodu kolonizacije (FRUNPDO, K13, SK).

Masovniji dolasci kolonista bili su karakteristični za period posle maja 1945. godine. Odžaci su bili okarakterisani kao manje traženo mesto, pa su se tako tu doselili stanovnici koji su iz nekog razloga bili sprečeni da odu istočnije. Razlozi za nemogućnost dobijanja imanja u Banatu ili nekim većim mestima većinom su bili političke prirode, ili su porodice bile nedovoljno velike. U izveštajima Sreza Odžaci Ministarstvu za kolonizaciju kao razloge odbijanja određenih doseljenika navodi, u najvećem broju slučajeva, moralnu nepodobnost, odnosno sumnju da su direktno ili indirektno saradivali sa fašističkim i profašističkim snagama u Jugoslaviji. Paradigma revanšističke politike komunističke vlasti ogledala se i u zapošljavanju kolonista, pa su tako doseljeni partizanski borci iz okoline Niša, okoline Aleksinca i Pirotu dobijali zanatske radnje i ugostiteljske objekte (FRUNPDO, K13, SKNU).

Zakon o oduzimanju imovine stečene za vreme postojanja Trećeg Rajha odnosio se na celokupno stanovništvo DF Jugoslavije i donet je 27. jula 1946. Ovaj zakon je prilično ubrzao tok kolonizacije, jer su se otvorila nova sredstva koja prešla u ruke UNDV-a. Imovina konfiskovana 1946. godine na teritoriji Vojvodine je pripadala Hrvatima, Srbima i Slovacima. Ovaj zakon je za cilj imao konačan obračun sa saradnicima okupatora; odnosio se na ratne profitere, pored njih i na zanatlije, trgovce i ugostitelje koji su radili u periodu okupacije, i od tako zarađenog novca kupovali zemljište, kuće i pokretnosti. Pored ovih zakonskih mera, privremena narodna skupština je izglasala odluku o zabrani nedozvoljene trgovine, koja se odnosila na naturalnu robnu razmenu (vrlo prisutnu među kolonistima). Kazna za ovaj vid prekršaja bila je konfiskacija zatečene imovine koja je u opticaju i svih zaliha trgovaca (FRUNPDO, K13, SK).

Kolonizacija u Odžacima posle maja 1947. godine

Maj 1947. obeležilo je stvaranje Prvog petogodišnjeg plana Andrije Hebranga, koji je imao za cilj da po sovjetskom modelu ubrza industrijalizaciju i razvoj privrede FNR Jugoslavije. Petogodišnji plan je u Opštini Odžaci nastupio posle niza akcija obnove mostova, pruga i puteva. Plan donosi promene samo u fabrikama, što će predstaviti značajan iskorak ka modelu radničkog samoupravljanja. Plan je inhibirao kolonizaciju, s jedne strane došlo je do ozbiljnijeg odziva na radne akcije, a s druge stanovništvu nerazvijenih krajeva je to pružalo nadu da će se njihova mesta razviti u privrednom i infrastrukturnom smislu. Posle kratkog vremenskog perioda dolazi do ponovnih organizovanja kolonizacije. Ovu priliku su iskoristili doseljenici koji su u prvom periodu bili sumnjičavi, a po kontaktu sa svojom rodbinom naseljenom u Vojvodini. Prepiske su najčešće tekle na relaciji Odžaci–Niš, u periodu posle 1946. godine. Odžački kolonisti su se u velikoj većini bavili poljoprivredom, pa je Petogodišnji plan koji je zapostavio poljoprivredu uticao na odluke kolonista da ipak upisuju svoju decu u škole. Veliki jaz između doseljenika „dodoša” i starosedelaca „meštana” stvarala je kulturološka razlika, razlika u izgovoru i dijalektu i stvarima koje se tiču svakodneve rutine. Ovakve razlike su često eskalirale do nereda, tuča i podela u selima (FRUNPDO, K13, SK).

Država od 1947. godine odgovornije podržava razvoj seoskih zadruga, koje će u narednom periodu predstavljati stožer okupljanja kolonista. Zadružna imovina, alati i stoka su konfiskovani. Pored konfiskovanih dobara, zadružna imovina bila je sačinjena i od imovine koju su kolonisti odbili, ili po povratku u svoja rodna mesta vratili lokalnoj vlasti.

Pojava povratka u rodno mesto postaje masovna tek posle 1946. godine. Kolonisti su se vraćali, kako se saznaje iz obrazloženja koja Srez Odžaci šalje Ministarstvu za kolonizaciju, iz ekonomskih razloga, nemogućnosti bavljenja poljoprivredom načinom na koji su naučeni. Ekonomski razlozi odustajanja od kolonizacije podrazumevaju gubitak posla, zatvaranje zanatske, trgovačke radnje ili ugostiteljskog objekta. Postoji i problem sa promenom načina obrade zemlje i sa novim poljoprivrednim kultu-

rama, kao što su kudelja i ječam. Kolonizano stanovništvo koje se bavilo poljoprivredom imalo je dosta manje iskustva od lokalnog, što je rezultovalo ogromnim razlikama u prinosu određene sorte (FRUNPDO, K13, SK).

Pojavu povratka ili traženja premeštaja podstakla je i rasutost porodice, jer su roditelji hteli da se nasele u ista mesta gde su im naseljena deca. Bilo je slučajeva da posle kolonizacije roditelji nisu znali ništa o svojoj deci. Dolazak bosanskog stanovništva bio je praćen ogromnim žrtvama, jaka zima u toku prvog talasa kolonizacije doprinela je ogromnom mortalitetu, a smrtnost dece je bila najčešća. Konfiskacija je u tom smislu usloвила kolonizaciju da su čak i po cenu rastavljanja porodice zadovoljavani odnosi oslobođenih kvadrata i broja doseljenika. Tek posle 1948. godine humanitarne organizacije pri federalnoj vlasti su počele da se bave pitanjima povezivanja porodica, ne retko i najbližih rođaka (FRUNPDO, K13, SK; Gaćeša 1984: 311).

Povratak kolonista, preseljenje, pa čak i smrt doseljenika dovode do pojava slobodnog životnog prostora, što je iskorišćeno za formiranje poslednjeg talasa kolonizacije, koji će trajati u periodu od maja do novembra 1948. U Srez odžački u periodu četvrtog i poslednjeg talasa kolonizacije dolazi do doseljavanja stanovništva sa teritorije Bosne i Hercegovine, iz Velike Kladuše, Vrnograča, i Elezovića. Tada doseljeno stanovništvo je bilo najsiromašnije. Oni su bili članovi porodica ratnih invalida i poginulih u ratu, žene i deca, nesposobni da obavljaju poljoprivredne poslove. Ogroman problem tog talasa je starost i ruiniranost kuća u koje je trebalo smestiti koloniste koji su pretežno došli sa malo hrane i garderobe, bez dušeka, krevetnine, jastuka, kuhinjskog pribora i ostalih stvari neophodnih za život. Fond UNDV-a je prestao sa podelom konfiskovanog nameštaja još u januaru 1947. godine, a ogrev za zimu 1947/1948. godinu je podeljen u maju. Sve to je rezultiralo pojavom zaraznih bolesti u selima Ratkovo i Miletić. Lekari su zabeležili da su tzv. deca četvrtog talasa jela deliće čerpića ili kreča. Situacija se stabilizuje u januaru 1949. godine, kada se stočni fond povećao – uvedeno je pravilo deljenja stoke, gde su jednu kravu delile četiri porodice, odnosno dobijeno mleko je deljeno na četiri dela (FRUNPDO, K13, SK).

Posle stabilizacije koja je za prva tri talasa kolonizacije uspostavljena krajem 1946. godine,

lokalne komisije u naredne tri godine su pratile prinose svih poljoprivrednih kultura kojima su se kolonisti bavili. Kako bi se omogućila potpuna ravnopravnost, izračunata je srednja vrednost neophodnih žitarica po glavi stanovnika i višak je kupljen i skladišten u magacinima UNVD-a. Posle dolaska četvrtog talasa kolonista magacini su masovno ispražnjeni (bitno je naglasiti da su kolonizani neposredno pre žetve, što objašnjava prazne magacine), što je prouzrokovalo konfiskaciju dela letine lokalnog stanovništva. Ponovna konfiskacija, ovog puta od autohtonog stanovništva, produbila je probleme između kolonista i starosedelaca (FRUNPDO, K13, SK).

Diskusija

AVNOJ je 21. novembra 1944. godine, kada je ishod oslobodilačkog i građanskog rata na teritoriji Jugoslavije postao izvestan, doneo odluku o prelasku neprijateljske imovine u ruke novostvorene države. Nemci i Mađari su napustili svoja imanja na teritoriji Vojvodine, pa se tako odluka AVNOJ-a o konfiskaciji odnosila i na pitanja njihove pokretne imovine i nepokretnosti. Vrh partije je rešenje problema stanovništva u nerazvijenim delovima države video u njihovom raseljavanju i kolonisanju na teritoriju Vojvodine.

Razmatrano u kontekstu individualnog i masovnog iseljavanja, odnosno opšteg okvira kolonizacije, iseljavanja iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore, južne i centralne Srbije na teritoriju Vojvodine korenito su izmenila agrarnu sliku DF Jugoslavije i pitanje imovine vojvođanskih Nemaca. Poluproleterizacija doseljenih kolonista podstaknuta je naprednim alatima i tehničkim sredstvima, pa se može govoriti o nemačkom uticaju na industrijalizaciju Odžačkog Sreza. Još u predratnom delovanju partije, kada su se definisali odnosi komunista sa seljaštvom, dolazi do interesovanja za bosanskohercegovačke bezemljaše, što implicira da je raseljavanje kao jedno od rešenja bilo predviđeno pre odlaska Nemaca iz Vojvodine. Posle oslobađanja bačkih i banatskih gradova i varošica, uspostavljanje administrativnog aparata, i definisanje položaja stanovništva izbeglog pred Narodnooslobodilačkom vojskom, došlo se do odluke o pokretanju „Osme ofanzive”. Konfiskacija kao federalno i pokrajinski planiran proces tekla je strogo kontrolisano, po planu formiranog Mini-

starstva za kolonizaciju. Lokalne vlasti u Odžacima formirale su svoje komisije pri Upravi narodnog dobra Vojvodine, koje postaju odgovorne Ministarstvu za kolonizaciju, posredstvom međusreskih kontrolnih komisija. Konfiskovanje, i tačnost u vođenju dosijea lokalnih komisija za konfiskaciju organi federalne vlasti dovodili su u pitanje, pa su se podzakonskim aktima na republičkom nivou dodatno uredile pravilnosti u vršenju ovog procesa.

Potrebe KPJ koje su uticale na tok konfiskacije i kolonizacije mogu se tumačiti dvojako. Podrazumevale su obnovu ili izgradnju objekata u kojima će se smestiti neophodan administrativni aparat. Deo konfiskovane imovine iskorišćen je za obnovu zgrada, tako što je iskorišćen građevinski materijal ili plac za njihovu izgradnju. U drugom smislu kolonizaciju i konfiskaciju pospešio je nedostatak neophodnog kadra, prvenstveno visokoobrazovanog (lekari, učitelji, veterinari, agrarni inženjeri, mehaničari sposobni za rukovanje modernim tehnološkim sredstvima). U periodu posle 1946. godine dolazi do izgradnje namenskih objekata u koje su se planski useljavali neophodni stručnjaci koji su dolazili iz velikih gradova cele Jugoslavije, pa su se tako u Srez Odžaci kolonizovali prosvetni radnici iz Crne Gore, Zagreba i Makedonije, a lekari su dolazili iz Novog Sada ili Beograda.

Uticaj procesa konfiskacije na tok kolonizacije je u segmentima opisan u rezultatima istraživanja. Konfiskacija je na kolonizaciju uticala dvojako: u najvećem broju slučajeva je pospešila, što se dešavalo u prvoj posleratnoj godini kada je reč o oduzimanju nemačke imovine, ali došlo se do momenta kada je konfiskacija postala i kazna za krivična dela. Konfiskacija imovine stanovništva neke od jugoslovenskih nacija inhibira raseljavanje, a razlog toj pojavi je podela konfiskovane imovine lokalnom stanovništvu (ove pojave su se dešavale i u mestima iz kojih su kolonisti raseljeni). Lokalno stanovništvo je propuštalo da se planski raseli, zadovoljavajući se podeljenom imovinom koja je konfiskovana zbog sankcije, odnosno oduzeta jer je njen vlasnik prekršio zakon. Ovakav vid oduzimanja imovine je bio čest, dok je najčešća prekršena dispozicija bila politička podobnost (Lekić 1997. 310). Pored toga, postojala je konfiskacija sprovedena prema propisanom ključu koji je onemogućio da pojedinac ima preko 30 hektara obradive zemlje. Tako oduzeta imovina je do-

deljivana lokalnom stanovništvu u mestima gde nije bilo kolonista.

Teza da je kolonizacija uticala na konfiskaciju može se dokazati činjenicom da su se po popisivanju stanovništva u Bosni i Hercegovini i utvrđivanju postojanja još potencijalnih kolonista u Ministarstvu za kolonizaciju pokrenule inicijative koje će rezultirati pooštavanjem kriterijuma za konfiskaciju. Zavidna količina pokretne imovine koja je ostala za izbeglim Nemcima bila je u rukama UNDV-a, i njime se raspolagalo planski. Problem je nastao kada su uskladištene zalihe iscrpljene. Posle nestanka pokretne imovine, nameštaja i zaliha u vidu žitarica, 1946. godine su došli kolonisti koji su bili prepušteni vlastitoj sposobnosti snalaženja i solidarnosti svojih zemljaka. Taj talas kolonizacije predstavlja mračniju stranu teorijski dobro zamišljenog procesa koji je bio koncipiran načelno u službi boljitka raseljenog stanovništva.

Uporedo sa nastojanjem da se obezbede što bolji uslovi za život kolonista, vršeni su i procesi koji će za cilj imati da smanje kulturološke razlike doseljenika i starosedelaca. Konkretni koraci vršeni u smeru rešenja ovih pitanja podrazumevali su stvaranje mešovitih razreda u osnovnim školama, kao i organizovanje skupova na kojima su promovisane komunističke ideje. Omasovljene su akcije edukacije kolonista za rad sa zatečenim Nemačim alatima, mašinama i priključnim sredstvima, u cilju poboljšanja ekonomskog statusa kolonista. (Đorđević 2011: 109)

Zaključak

Radna hipoteza formirana na početku istraživanja je kasnijim dolaskom do sekundarne arhivske građe prilično modifikovana. Istraživačko pitanje zahteva narativan metodološki pristup. Kolonizacija stanovništva na teritoriju Vojvodine posle Drugog svetskog rata pospešena je kolonizacijom, i obratno. Iako se pojave konfiskacije i kolonizacije mogu posmatrati kao odvojeni fenomeni, kolonizacija je bila planirana od strane KPJ i pre izbivanja rata kada se nije moglo pretpostaviti da će Folksdojčeri izbeći pred anti-fašističkom jugoslovenskom vojskom i pritom za sobom ostaviti slobodan životni prostor, dok se konfiskacija odvijala kao nužno rešenje za pitanja zaostale Nemačke imovine. U fokusu istraživanja bilo je i pitanje rada komisija za konfiskaciju pri UNDV-u i Reonskoj upravi narodnih

dobara (njihova odstupanju od opštih načela definisanih odlukama AVNOJ-a) i privremene narodne skupštine, (način formiranja kriterijuma za usvajanje žalbi i kriterijuma za procenu delimične abolicije). Iz takve analize se zaključuje da su postojala odstupanja u izvršavanju opštih načela lokalnih komisija, pretežno zahvaljujući nedorečenosti određenog zakona. Komunikacija lokalnih organa sa federalnim i pokrajinskim je bila svedena na praktična pitanja i sva poznata sačuvana građa ukazuje da su komunicirali isključivo trebovanjima i izveštajima o prijemu robe. Odnosno, komisije su izveštaje o svom radu slale na tri adrese, a konkretna uputstva za rad slalo je samo ministarstvo za kolonizaciju, što može ukazivati na centralizam. Imovinska pitanja Nemaca rešavala je komisija, bez suda i pravnika, po principima propisanim odlukama AVNOJ-a.

Važno je istaći da su lokalne komisije za konfiskaciju bile deo šire mreže koja se bavila pitanjem imovine okupatora i njihovih saradnika na nivou cele Vojvodine, pa se kroz njen rad može posmatrati i stav novoformirane vlasti o rešavanju pitanja oduzimanja i podele imovine. Kao najvažnija pitanja na koja je istraživanje odgovorilo možemo navesti: pitanje uzajamne veze kolonizacije i konfiskacije na teritoriji Sreza odžačkog i pitanje rada lokalnih komisija i njihov odnos sa federalnim i pokrajinskim organima.

Izvori

FSKKO. Fond F. 516. Sreska komisija za konfiskaciju Odžaci 1944-1946.

K1. DK. Kutija br. 1: 1945. godina: Dosije konfiskata, 1-220.

K2. DK. Kutija br. 2: 1945. godina: Dosije konfiskata, 220-480.

K3. DK. Kutija br. 3: 1945. godina: Dosije konfiskata, 480-780.

K4. DK. Kutija br. 4: 1945. godine: Dosije konfiskata 780-1160.

K5. DK. Kutija br. 5: 1946. godina: Dosije konfiskata 1160-1480.

FRUNPDO. Fond Reonska uprava narodnih poljoprivrednih dobara Odžaci (1944-1947.)

K12. Kutija br. 12:

ADPI. Akta uz del. protokol inv. br.1 do 196

IZ. Inventar zemljišta 1945.

Bilans 1945.

K13. Kutija br. 13:

Stanje fonda stoke 1945-1946.

SKNU. Spiskovi kolonista nadeljenih usevima 1945-1948.

SK. Spiskovi kolonista 1945-1948.

Platni spiskovi 1945-1947.

Izveštaj uprave centra civilnog logora 1946.

Literatura

Gaćeša N. 1984. *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945–1948*. Novi Sad: Matica srpska

Gaćeša N. 1990. *Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine u Vojvodinu 1945-1948*. Novi Sad: Matica srpska

Milošević S. 2015. Komunistička partija Jugoslavije o seljačkom i agrarnom pitanju između dva svetska rata. *Tokovi istorije*, **2015** (2): 101.

Đorđević B. 2011. *Mala enciklopedija Odžaka*. Odžaci: Opština Odžaci

ZARIK. Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Službeni list DFJ, 1945 (64/45) 21 i (16/46) 1

Lekić B. 1997. *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945– 948*. Beograd: Arhiv Srbije

ZOKIOIK. Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije, Službeni list DFJ, 1945 (40) 1

Pijade M. 1945. Tito, Borba, 1945 (10)

Branko Beronja

Confiscation and Nationalization of Property Under the Influence of Colonization and Needs of the Communist Party of Yugoslavia in the Municipality of Odžaci

The topic discussed here has the confiscation and nationalization of property in post-war Yugoslavia and the colonization of populations from Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro and Central Serbia on the territory of Vojvodina in its basis. The majority of the German population escaped before the arrival of the Partisan forces, and the issue of the distribution of their property was imposed. The time in which this takes place is from 1945 to 1948 (from the end of World War II to the end of the confisca-

tion phase). This work is based on the study of the property confiscation of the population in the municipality of Odžaci and on the connection of the confiscation process with the colonization of an increasing number of newcomers. Also, this research looks into the needs of the Communist Party of Yugoslavia, whose goal was to organize a new administrative apparatus. This issue is especially complex and was included in all segments of the analysis. This paper examines the structure of the people whose property was confiscated and the reasons why they were deemed unfit by the new authorities, and thus subject to confiscation.

The research shines a light on the regularities of the work of local institutions and their connection with higher state authorities. Local institutions were primarily commissions organized at a county level, and the documentation created by the work of these commissions was the primary source for research.